

A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben

**Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által
2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból**

Szerkesztette BÓDI ZOLTÁN – FERENCZI GÁBOR – PÁL HELÉN. Magyarságkutató Intézet,
Budapest, 2019. 565 lap

A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben című tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézetben (MANYSI) 2018. december 4–5-én megrendezett konferencia előadásait tartalmazza. A konferencia témája és egyben célja a nyelvi, nyelvjárási stratégia tervezése, áttekintése, alakítása volt. Az elhangzott előadások és a belőlük készült tanulmányok a nyelvjárásstratégiát szem előtt tartva több témakört érintenek. Olvashatunk tanulmányokat a nyelvjárások és az oktatás, a nyelvjárások és a média nyelve, a nyelvjárási attitűd, a nyelvjárások és a köznyelv, a regionális nyelvváltozatok és a köznyelv, a határon túli magyar nyelvjárások, a nyelvtervezés, a nyelvpolitika és a nyelvi jogok, a nyelvjárások és az informatika, valamint a nyelvjárások visszaszorulására, változására hatással lévő tényezők ismertetésének témájában. A tanulmánykötetben megjelent 25 írást a plenáris előadások szövegei nyitják, majd az egyes szekcióelőadásokból készült dolgozatok következnek a szerzők nevének ábécérendje szerint. Mindezek előtt a kötetben megtaláljuk még a konferencián elhangzott köszöntőket is. POTÁPI ÁRPÁD JÁNOS, a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős államtitkára köszöntőjében hangsúlyozta, hogy „a nyelvjárások lenyomatai annak a sokszínű kultúrának, amelyet csak mi adhatunk e térségnek, s amelyet csak mi adtunk a világnak. Ahhoz azonban, hogy nyelvünk kincseit megtarthassuk, minden térségben élhető környezetet kell teremtenünk; olyan vidéket, melyben az adott közösség a szülőföldjén boldogulva őrizheti meg és formálhatja sajátos hagyományait, nyelvi és kulturális értékeit” (9). A másik köszöntőt pedig TÓTH ATTILA, a MANYSI igazgatója tartotta. Kiemelte, hogy „fenn kell tartanunk a nyelvi sokszínűséget, különösen a nyelvjárások változatosságát, hiszen őrzik kultúránk jelentős rétegeit. Nyelvjárásaink hangzása a nyelvi kultúrát szívügyünknek tartók számára érték, a nyelvjárási beszélők számára pedig identitás meghatározó elem” (11).

A plenáris előadók sorát JUHÁSZ DEZSŐ nyitja Nyelvjárásmentés és nyelvstratégia 2. című tanulmányával, melyben a dialektológia nyelvstratégiai feladataival foglalkozik az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszékén. A szerző áttekinti a nyelvjárások egyetemi oktatásának színtereit, a nyelvjárás kutatás pályázati támogatását, az oktatás és kutatás közös területeit. Bemutat még egy új kezdeményezést, dialektológiai kutatótáborok szervezését a Nagykuságban, valamint olyan nyelvjárás-stratégiai tapasztalatokat oszt meg, melyek a dialektusokat ismertető rádiós előadás-sorozatokhoz kapcsolódnak. Magyar nyelvjárások és nyelvstratégia címmel KISS JENŐ tanulmánya folytatja a plenáris előadásokat. Írásában kiemeli, hogy a nyelvjárás-stratégiának a legújabb tudományos eredményeken, az anyanyelvi közösség nyelvhasználatának felmérésén és annak teljes körű elemzésén kell alapulnia. A tanulmány

körbejárja, hogy mi a szerepe a nyelvjárási nyelvi szocializációnak az elsődleges nyelvi szocializációban, milyen jellegű regionális nyelvi különbségek szükségesek a köznyelvtől való megkülönböztetés feltételéhez. A szerző sürgeti a nyelvjárásdomináns és a kiegyensúlyozott kettősnyelvűek jelenlegi arányát pontosító friss fölméréseket, valamint a nyelvjárásokhoz kötődő előítéletek felszámolását. Mindezekhez lehetséges megoldásként a közoktatás szerepét emeli ki. A nyelvjárások többletértéke a külső régiók kettősnyelvűségében és kétnyelvűségében címmel PÉNTEK JÁNOS plenáris előadása a magyarországi és a határon túli nyelvjárásstervezés különbségeire mutat rá. A határon túli magyar nyelvjárások kontaktusváltozatok, melyek megtartották a nyelvjárási peremvidékek természetes nyelvjárási jellegét, viszonylag elszigetelődve éltek a magyar sztenderdtől. A magyarországi regionális változatok pedig közelebb kerültek a magyar standardhoz, ami aggodalomra ad okot a hagyományos nyelvjárások szempontjából. A szerző szerint a nyelvtervezésnek elő kell segítenie az egyensúlyt, és elő kell mozdítania a nyelvjárásokhoz való pozitív hozzáállást. SÁNDOR ANNA A magyar nyelvjárások jelene és jövője Szlovákiában című írása zárja a plenáris előadásokat. A tanulmány központi témája a szlovákiai magyar nyelvjárások jelenlegi helyzetének bemutatása és jövőbeli stratégiájának felvázolása a mostani állapot tanulságai alapján. A jelenlegi helyzetet egyrészt az eltérő nyelvi jelleg, a nyelvjárási változatok sztenderdtől való távolsága, valamint a nyelven kívüli tényezők eltérő jellege befolyásolja. A tanulmány a nyelvjárások változásain, funkcióin és a hozzájuk kapcsolódó attitűdökön keresztül vázolja fel a nyelvstratégia feladatait. A szerző arra a következtetésre jut, hogy több a különbség a fent említett elemek között az anyaországi és a kisebbségi magyar nyelvjárások esetében.

A szekcióelőadások CS. NAGY LAJOS Javaslatok a magyar nyelvjárásokra vonatkozó nyelvstratégiához című tanulmányával kezdődnek. A szerző a Kárpát-medencében végzett felmérések alapján bemutatja az anyanyelvhez és a nyelvjáráshoz való viszonyulások főbb jellemzőit. A tanulmány felhívja a figyelmet, hogy az anyanyelvi oktatás és a közvélekedés nyelvjárásokhoz kapcsolódó hozzáállásán lenne szükséges leginkább javítani. A csíki nyelvjárási nyelvhasználat stratégiai megközelítése címmel CSOMORTÁNI MAGDOLNA a magyar nyelvstratégia egyik fontos céljával, a nyelvjárások védelmével és megőrzésével foglalkozik. Tanulmánya a csíki nyelvhasználat tervezését kísérli meg, tekintettel a csíki nyelvjárások sajátos helyzetére és összetett változási folyamataira. Feltárja a nyelvjárási nyelvhasználat beszűkülésének tényezőit (csökkenő népességszám, életmódváltozás) és bemutatja a lehetséges megoldásokat is. FAZEKAS TIBORC Nyelv és polgárosodás című tanulmánya kiterjedten elemzi a magyar köznyelvi és területi nyelvváltozatok jelenlegi helyzetét, valamint a kapcsolódó történelmi és társadalmi hátteret. Bemutatja, hogy Európa néhány országában a nyelvjárások képesek voltak a standard változat mellett a kommunikáció magasan fejlett párhuzamos eszközeként is működni. A magyar nyelv esetében leszögezi, hogy a területi nyelvváltozatok társadalmi-gazdasági háttere nem kedvező Magyarországon, és a szerző szerint ez a nyelvjárások eltűnéséhez vezethet. FEKECS EMESE dolgozatának témája a nyelven belüli kódváltás jelensége vajdasági magyar kettősnyelvű egyetemi hallgatók körében az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán. A kutatás strukturált interjúkon alapul, melyek segítségével a kódváltás egyes típusait elemzi a szerző. Az eredmények rámutattak arra, hogy a kódváltás beszédtemától és beszédhelyzettől függetlenül jelentkezett a vizsgált interjúkban. A nyelvi, nyelvjárási tudatossággal és a nyelvi attitűddel foglalkozik FERENCZI GÁBOR dolgozata, melyben

5. és 8. osztályos tanulókat vizsgál a Petőfi Sándor Általános Iskolában Ostffyasszonyfán. Áttekinti a tanulók nyelvjárási sajátosságait és kísérletet tesz azon tényezők elemzésére, amelyek befolyásolják a nyelvhasználatot, különös tekintettel az oktatás során. A szerző az iskola tanárait is bevonta a vizsgálatba.

FODOR KATALIN *Hagyományörzés és a nyelvjárás megőrzése* című tanulmánya bemutatja a nyelvjárás visszaszorulásának okait Cigándon. Az urbanizáció, a több évtizedes elszigeteltség megszűnése, a külső kapcsolatok számának növekedése, az iskoláztatás, a média, a televízió és az internet állandó jelenléte által felértékelődik a standard nyelv, a fiatal generáció pedig egyre kevésbé értékeli és használja a nyelvjárást. Ezt a folyamatot a szerző szerint a média és az oktatási rendszer tudná hatékonyan megállítani és visszafordítani. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ *Nyelvstratégia – nyelvjárások* című írása kitér a nyelvjárások identitásjelölő szerepére. Példákkal illusztrálja a palóc nyelvjárásról kialakult képet, majd egy palóc településen, Karancslapujtón gyűjtött korpusz nyelvi adatai alapján ismerteti a község lakóinak nyelvjárási attitűdjét. Az eredmények alapján bizakodóan nyilatkozik az ottani nyelvjárás jövőjéről. A kárpátaljai magyar nyelvjárások közül Tiszaágtelek mássalhangzó-változásával foglalkozik GYÖRKE MAGDOLNA írása. A vizsgált nyelvjárási jelenségek mind az idősebbek, mind a fiatalabbak nyelvhasználatában gyakran megjelentek. Ezért a szerző szerint az oktatási intézményeknek továbbra is arra kell ösztönözni diákjaikat, hogy megtanulják, megőrizzék, megbecsüljék és használják nyelvjárásukat, hogy ezzel anyanyelvük is fennmaradjon Kárpátalján. A nyelvjárás presztízisének emelése ugyanilyen lényeges Moldvában is. Erre HOPPA ENIKŐ tanulmánya mutat rá. A szerző szerint lényeges lenne, hogy a moldvai csángók ne tekintsek nyelvüket a magyar nyelven belül is alsóbbrendűnek. Mivel a magyar köznyelv nem része a mindennapi életnek Moldvában, az ott élők csak akkor maradhatnak meg magyarnak, ha megőrzik csángó identitásukat. N. CSÁSZI ILDIKÓ *A nyelvjárások megjelenése a közoktatásban* című írása a tanterveket és az érettségi követelményeit tekinti át. A nyelvjárásokról való tudást és az ehhez kapcsolódó attitűdöket nem kizárólag az aktuális tanterv és a tankönyvek alakítják. A szerző szerint a kontrasztív szemléletű anyanyelvi nevelés és a nyelvészeti alapokon nyugvó tantárgypedagógiai stratégia lenne különösen fontos a nyelvjárások vonatkozásában.

A Hunyad megyei magyarság nyelvjárási sajátosságai és nyelvi helyzete a témája N. FODOR JÁNOS tanulmányának. A szerző áttekinti, hogy nyelvhasználat szempontjából a megye közösségei milyen csoportokba sorolhatók. Különösen érdekesek azok a közösségek, melyek feltehetően középkori eredetűek, de folyamatos kapcsolatban álltak idegen nyelvű környezettel, mely magas fokú asszimilációt vagy nyelvjárási jellegzetességek hiányát eredményezte. A közösségek anyanyelvéhez való pozitív hozzáállása a református egyház tevékenységének volt köszönhető. PÁL HELÉN tanulmánya a nyelvjárások visszaszorulását elemzi hat magyarországi megye kistélepelesein. Megállapítja, hogy a kis falvak elnéptelenedése, a születési arány csökkenése és a népesség előregedése egyes nyelvjárások eltűnését okozhatja. A dolgozat második része néhány javaslatot tesz a megélhetés megkönnyítésére, a kis falvak és nyelvjárásaik fennmaradására. A lakóhelyről az egyetemre: helyzetelemzés és problémafelvetés című tanulmányában PARAPATICS ANDREA 23 különböző intézmény több mint 500 hallgatójától gyűjtött adatok elemzésével illusztrálja a regionális nyelvjárások megbélyegzésének mindennapi tapasztalatait. A kutatás részletes eredményeinek bemutatásával a dolgozat rávilágít a leendő magyar értelmiségiek álta-

lános tudatlanságára a nyelvjárásokkal kapcsolatban és az ezzel összefüggő közoktatási problémákra. A magyar–ukrán–román hármás határ mentén végzett szociodialektológiai kutatások alapján készült többdimenziós térképlapok tanulságainak figyelembevételével a dialektológia aktuális feladatairól szól P. LAKATOS ILONA és T. KÁROLYI MARGIT dolgozata. A tanulmány szerzői írnak a nyelvhasználati variabilitást jelző ún. többes adatok jelentőségéről és értékeléséről, az iskolázottsági szintnek nyelvhasználatot befolyásoló szerepéről, valamint a különböző nyelvi-nyelvhasználati hiányok kutatásának szükségességéről. POSGAY ILDIKÓ Gondolatok a mai magyar nyelvjárások nyelvstratégiai megközelítéséről című dolgozatának legfontosabb kérdése a magyar nyelvjárások jövője. A jelenlegi tendencia szerint a nyelvjárások minden nyelvi szinten gyorsan változnak. Az előrejelzések szerint vagy túlélnek ezeket a változásokat, vagy eltűnnek. A szerző úgy véli, hogy a magyar nyelv területi változatai nem fognak eltűnni, de ehhez a magyar iskolákban oktatni kellene a nyelvjárásokat. SZANYI ILDIKÓ tanulmánya a dialektushasználat aktuális tendenciáival foglalkozik Svájcban. A svájci német standard és nyelvjárás közötti klasszikus felosztás aszerint alakult ki, hogy milyen szinten használják őket leginkább. E hagyományos felfogás szerint mediális diglossziáról van szó, vagyis a nyelvjárást szinte kizárólag a beszédben használják, míg a standard nyelvhasználat az írásban jellemző. Az örvidéki magyar nyelv jellemzőiről szól SZOTÁK SZILVIA dolgozata. A szerző leírja, hogy a burgenlandi magyar közösség német nyelvi kontaktuselemei a nyelvi repertoár szerves részévé váltak. A tanulmány bemutatja a magyar nyelvű közösség által a nyelvváltás utolsó időszakában használt nyelvváltozatokat. Gondolatok a kárpátaljai magyar nyelvjáráskutatás eredményeiről és időszéri feladatairól címmel TÓTH PÉTER áttekinti azokat a történelmi eseményeket, amelyek fontos szerepet játszottak a magyar dialektológia és a tudományos élet fejlődésében Kárpátalja területén az első világháború után. A tanulmány röviden bemutatja az elért eredményeket, és felhívja a figyelmet azokra a kutatási területekre és lehetőségekre, amelyekkel a régió kutatói eddig alig vagy egyáltalán nem foglalkoztak.

A történelmi nyelvjáráskutatáshoz családnévfeldrajzi adalékokkal szolgál VÖRÖS FERENC írása. A tanulmány középpontjában egy hangtani jelenség vizsgálata áll az *Ihász* és *Juhász* családnévek alapján. A névadatok KÁZMÉR MIKLÓS családnévszótárának bejegyzéseiből, az 1720-as népszámlálásból és a 2009-es magyarországi népesség-nyilvántartás alapján készült strukturált adatbázisból származnak. A nyelvfeldrajz szempontjából tanulságosnak tűnik, hogy az elmúlt három évszázadban a vizsgált fonetikai jelenség csak a Dunántúlon hagyott nyomot a családnévállományban. ZÉKÁNY KRISZTINA Nyelvpolitika a kárpátaljai magyar nyelvű oktatás vetületében című írása az általános, a közép- és felsőfokú oktatás problémáival foglalkozik. Fontosnak tartja a magyar nyelven tanító tanárok támogatását, a tanári hivatás presztízsének növelését. Kiemeli azokat a helyi hagyományok megőrzését célzó programokat, melyek által az elmúlt néhány évben erősítették magyar identitásukat a kárpátaljai fiatalok. Nyelvünk a végeken címmel ZELLIGER ERZSÉBET tanulmánya azt vizsgálja, hogy a 20. század eseményei milyen hatással voltak az identitástudatra, ezen belül a szűkebb vagy tágabb közösséghez tartozás érzésére. Nagyon fontos a nyelvjárást beszélők véleménye az anyanyelvi nyelvváltozatokról, ezért különösen hasznos, ha megismerik az őseik által létrehozott szellemi alkotásokat (pl. meséket, hangfelvételeket).

A bemutatott tanulmánykötet hasznos olvasmány mindenki számára, aki a nyelvjárások történetét, jelenlegi helyzetét és jövőjét érintő kérdéseket és mindezek alapján a nyelv-

stratégiai elgondolásokat alaposabban meg szeretné ismerni, ugyanakkor a kötetben szereplő írások szerteágazó témáiból adódóan a szélesebb szakmai közönségnek is bátran ajánlható.

PRESINSZKY KÁROLY
Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Korompay Klára, Apor-kódex

Ómagyar zsoltárok

Balassi Kiadó, 2021. 216 lap

Középkori nyelvemlékeinket HORVÁTH JÁNOS (1931/2005) emelte „irodalmi műveltségünk kezdeteinek rangjára... Senki előtte nem tudta kódexeink irodalmiságát az élethez oly közel járó módon megérezni és érzékeltetni... Szerzők és másolók, barátok és apácák, meg vándordeák scriptorok kezevonása e könyv lapjain telt meg ismét élettel, s a rég elporladt „diktáló” hangját újra meghallottuk” (MEZEY 1957: 390). HORVÁTH JÁNOS nem avuló irodalomtörténete egyszerre szakembereknek és az érdeklődő nagyközönségnek, de magukhoz a szövegekhez sokáig csak a Nyelvemléktár kötetében lehetett hozzáférni – a többség számára élvezhetetlen – betűhív átiratban.

A középkori szövegek olvashatóvá tételére, népszerűsítő átiratukra elsősorban az irodalom oldaláról merült fel igény. MEZEY LÁSZLÓ 1957-ben gazdag válogatást tett közzé kódexirodalmunkból a Magvető Kiadó Magyar Könyvtár sorozatában, „ejtémódhoz alkalmazkodó” átirásban. Az ő Eötvös collegiumi középkori szemináriumaiból nőtt ki bölcsészdoktori disszertációm az Érdy-kódexről. A kiváló középkorvégi szöveg nagyon megfogott, s arra gondoltam, hogy a Karthauzi Névtelen műve milyen népszerűvé válhatna egy modern helyesírású kiadással. Néhány évvel később a Magvető Kiadó szívesen fogadta az ötletet egy válogatás erejéig. Nem voltam tisztában a munka súlyával és felelősségével, de miután elkezdtem, lépten-nyomon problémákkal szembesültem, attól kezdve, hogy milyen mélységű legyen az átirás. Ez akkoriban a nyelvészek érdeklődési körén kívül esett, az irodalmárok s a kiadók sem tekintették tudományos munkának. Én mindenesetre hamar beláttam, hogy komoly nyelvtörténeti felkészültség nélkül lehetetlen igazán jól megcsinálni. DIENES ERZSÉBETHhez fordultam segítségért, aki egész életében folyamatosan foglalkozott az Érdy-kódexszel, és akivel később nagyon meleg barátságba kerültem; ő elrémült az ötlettől, és elhárította az együttműködést. Az átirás gondja így az 1980-as években jobbra az irodalom térfelén maradt (V. KOVÁCS 1984; LÁZS 1984; MADAS 1985). A Münchener kódex kivétel volt (DÉCSY–SZABÓ T. 1985), de felhatalmazott arra, hogy a régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény középkori kötetének szerkesztésekor már SZABÓ T. ÁDÁMhoz forduljak (MADAS szerk. – TARNAI főszerk. 1992).

Talán nem véletlen, hogy az idézett kötetek munkálataival egy időben – jóllehet azoktól függetlenül – BENKŐ LORÁND kezdeményezésére a nyelvemlékek tudományos kiadásában fordulat következett be. A Nyelvemléktár a tudományos kutatás számára is meghaladottá vált, a Codices Hungarici sorozat gyéren megjelenő kötetei után ezért indult útjára 1985-ben a Régi Magyar Kódexek sorozat (KOROMPAY 2009), melynek legutóbbi,